

Јелица Јокановић-Михајлов
ПРОЗОДИЈА И ГОВОРНА КУЛТУРА

БИБЛИОТЕКА
КЊИЖЕВНОСТ И ЈЕЗИК
КЊИГА 42

Јелица Јокановић-Михајлов
ПРОЗОДИЈА И ГОВОРНА КУЛТУРА

Рецензенти

Проф. др Живојин Станојчић
Проф. др Драгана Мршевић-Радовић

Издавач

Друштво за српски језик и књижевност Србије

За издавача

Бошко Сувајцић,
председник Друштва за српски језик и књижевност Србије

Уредници

Зона Мркаљ
Босиљка Милић
Вељко Брборић

Коректура

Јелица Јокановић-Михајлов

Тираж

1000

Припрема и штампа

Чигоја
ШТАМПА

e-mail: office@cigoja.com

www.chigoja.co.rs

ISBN 978-86-84885-55-7

ЈЕЛИЦА ЈОКАНОВИЋ-МИХАЈЛОВ

ПРОЗОДИЈА И
ГОВОРНА КУЛТУРА

Београд
2012.

I. РАЗВОЈНИ ПРОЦЕСИ И АКЦЕНАТСКА КОЛЕБАЊА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

1. ГОВОРНИ ЈЕЗИК И КУЛТУРА ГОВОРА ДАНАС

Савремена говорна комуникација у модерном друштву, окренутом брзом развоју, новим технологијама, конкуренцији у свим сферама, приватном предузетништву, брзини и ефикасности као императиву, нарочито у великим урбаним центрима, уз већ постојеће, добија и нове задатке и нове карактеристике. Хватајући корак са развојем друштва и настојећи да задовољи и његове нове потребе, она понекад добија и такве облике, у којима је тешко препознати стандардне и у ранијој пракси проверене комуникационе моделе, а део уведених иновација уместо да је учини успешнијом и ефикаснијом, понекад комуникацију само отежава и квари. Приметне су бројне промене које је донело ново време, а неке од најочљивијих су велика укљученост широких слојева становништва у сферу јавне речи, као и неприпремљеност просечног говорника за нову улогу која му је додељена у говорној комуникацији, брзина и неселективност при уношењу различитих иновација, слабљење језичке и посебно говорне културе, уношење дијалекатских и других супстандардних елемената у говор, мешање функционалних стилова у говорној пракси и недовољна заинтересованост за неговање језика и говора.

Психолошки, уз сваку језичку иновацију лако пристаје атрибут привлачности и свежине, она је обично људима занимљива и зато се лако одлучују да је испробају. Део оваквих иновација спада заправо у подручје говорне моде, носи привремени карактер и природна је појава у језичком развоју; део њих се модификује, усклађује са постојећим активним моделима и наставља да живи у новом облику, а само мали број иновација опстаје у језику без икаквих измена. Иновације најлакше продиру у периферне слојеве језика, а много теже у његово језгро, које садржи базичне структуре на којима почива читав језички систем. Зато ћемо у лексцици непрекидно имати превирање, нове елементе пристигле са различитих страна и њихово функционисање у дужем или краћем периоду паралелно са постојећима, а неупоредиво ређе ће то бити случај у синтакси, која обезбеђује кључне семантичке релације међу деловима исказа, или рецимо, у основном гласовном и прозодијском инвентару јединица које остварују говорни, звучни, облик језика.

Појам *говорни језик* се обично посматра као један од два облика реализације књижевног, у нашем случају српског језика, па се као звучна, изговарана варијанта пореди или супротставља писаном облику језика.

Овај назив се употребљава, када је реч о свакодневној комуникацији, паралелно са називом *разговорни језик*, и тада, као и он, укључује и оне појаве у говорном језику, које се многим својим особинама од књижевног језика приметно разликују. Што је већи удео оваквих елемената, знатно удаљених од књижевног језика, то се радије и чешће уместо *говорни* или *разговорни*, употребљава, иначе синонимни са другим од њих, назив *колоквијални језик*. Сви ови појмови, дакле, делом додирујући се, а делом преклапајући, покривају поље говора и означавају сфере језичке активности којима се остварује комуникација у најразличитијим видовима људске делатности.

Развој књижевног (стандардног) језика одувек прате механизми усмеравања и регулисања употребе језичких средстава како би се њима остваривала што боља комуникација. Ово се односи и на писани и на говорни језички израз. Мирна времена и хармоничан развој друштва у целини погодују заинтересованости друштва за језик и вођењу бриге о њему. Достизањем врхунца у развоју књижевног језика, достиже се и пуна мера изграђености језичке норме, главног регулатора успешности и квалитета комуникације. Што су времена бурнија (крупне друштвене и политичке промене, социјалне кризе, велики миграциони таласи и сл.), то је мања усклађеност језичких правила и живе језичке материје, мања је брига за очување језичких вредности, а слабије је и познавање укупних језичких норми од стране већине говорника.

У нашој традицији је од почетка било праћење ових процеса у живом говору и заснивање норме на реалном чињеничном стању.¹ Разуме се, база језичког корпуса је у територијалном погледу била од почетка чврсто омеђена² и јасно разграничена у односу на говоре који у основицу књижевног језика нису ушли. Такав приступ је опстао све до наших дана, уз повремена појединачна настојања да се ова база прошири укључивањем северних говора (и у ортоепском³ и у прозодијском домену), а у новије време чак и источних, када је реч о нормирању прозодијских особина говора.⁴ Ова настојања данас су нешто гласнија, а наслућују се понекад и тамо где се залагање за њих не износи експлицитно. Данас треба пажљиво изучавати актуелне процесе у нашем језику и с теоријског становишта и из перспективе говорне праксе, теба наћи праву меру и ваљану аргументацију

---

¹ Ж. Станојчић, *За континуитет у књижевном језику и у његовом усавршавању*, у књизи *Граматика и језик*, Титоград, 1987, стр. 256–260.

² А. Белић, *Основи савременог књижевног језика нашег*, у књизи *Око нашег књижевног језика*, Изабрана дела А. Белића, књ. 8, Београд, 1999, стр. 30–42.

³ Р. Симић, Б. Остојић, *Основи фонологије српског књижевног језика*, 3. изд., Београд, 1996, стр. 189–193.

⁴ Д. Петровић, *Две српске прозодијске норме?*, у зборнику *Актуелни проблеми граматике српског језика*, Суботица – Београд, 1999, стр. 227–231.

за подржавање или неприhvатање нових појава и тенденција, а за то је потребно, између осталог, добро познавати саму језичку материју и њене унутарње законитости.

Нема никога ко није био у ситуацији да осети задовољство или незадовољство ефектом који је у некој конкретној комуникативној ситуацији остварио својим говорним наступом, а врло често још у току трајања разговора свесни смо како он тече глатко и складно и како се наше мисли претварају у лепе говорне целине, или напротив, постајемо сведоци сопствене неспретности у исказивању мисли и спорости у налажењу правих речи. Посебни квалитет нашем говору даје његово вешто прозодијско обликовање, јер управо оно чини јарком и приметном фину линију наше реченичне конструкције, осветљава танане нијансе смисла који желимо да пренесемо, као и све додатне значењске нијансе до којих нам је у различитим приликама стало – понекад је то отмена духовитост којом с мером украшавамо излагање, понекад добро одмерена иронија којом исказујемо став према предмету разговора.

Ми говором учествујемо у директној комуникацији, у којој исказујемо своје мисли, ставове и осећања, слушамо ставове и аргументе других људи, наглашавамо или ублажавамо своје судове, усаглашавамо ставове са другима, износимо некад отворено а некад само делимично своја уверења, трудимо се да будемо схваћени и настојимо да схватимо друге. Стало нам је до утиска који нашим говором остављамо на сабеседнике, знамо да од наше вештине и компетентности зависи успех, па настојимо да употребимо најбоља средства за постизање свих ових циљева. По могућностима прецизног нијансирања говорне поруке и по способности корелације са најмањим променама њеног значења прозодијска средства су у самом врху. Како на утисак који човек оставља у говорној комуникацији утичу и моменти невезани за сам говор, данас се у свету читава мултидисциплинарни тимови стручњака баве проучавањем психолошких, визуелних, културолошких и других чинилаца који могу на њега утицати. Њихова сазнања радо користе личности из света дипломатије, политике, бизниса, уметности итд. Колико год се данас у говорну културу укључивале разне нове перспективе и садржаји, владање нормом књижевног језика и даље је њен темељ и незаобилазан квалитет. Нема никога ко би могао оставити позитиван утисак, сачувати ауторитет и бити прихваћен као културна личност уколико би се у јавним наступима огрешивао о норму, без обзира на све друге квалитете које би у комуникацији могао испољити. Напротив, што се човек на одговорнијем месту налази, он је обавезнији да боље влада културом говора, а уколико то није случај, разочарање оних чија су очекивања изневерена неминовно ће довести до смањења његовог ауторитета.

У поређењу са ранијим периодом, данас у процесу јавног говорења учествује много више људи и то из различитих друштвених слојева, од

којих неки никада пре нису били у овој улози. И сами услови комуникације су се делимично променили, па нова ситуација захтева и одговарајућа знања и припремљеност говорника. Поменућемо само неке примере.

Већина оних који су раније проводили радно време за фабричком машином друштвеног предузећа, није морала водити рачуна о пласману робе, тржишту и конкуренцији, нити је на то могла утицати. Данас су исти људи у прилици да, као власници малих приватних предузећа и породичних фирми, сами представљају своје производе потенцијалним купцима, да их сами рекламирају на радију и у штампи, па и да уживо наступају у закупљеним терминима телевизијских емисија. За то им је неопходан развијен говор, вештина у комуникацији, прецизно изражавање, владање дијалогском формом.

У времену када се тешко долази до радног места, тражење посла и процес запошљавања пред сваког младог човека постављају задатак за чије успешно решавање он, између осталог, мора имати и културу говорног понашања, вештину јасног и убедљивог излагања, културу слушања и вођења дијалога. Превага дијалога над раније претежном монолошком формом у излагању примећена је у многим видовима говорне делатности.⁵

Данас је свакодневна појава да се за питања која их интересују, од комуналних послова до државне политике, грађани радо и без устручавања укључују у програме радија и телевизије који се емитују уживо, износе своје ставове и постављају питања, негодују или хвале говорнике у студију. У једном делу ових укључења можемо чути лошу дикцију, несигурну импровизацију, невеште говорнике који муче слушаоце невладањем говорном ситуацијом и својим мислима, а понекад се чује и чист дијалекатски говор. Све ово само указује на то, колико је потребно развијати свест о говорној култури и радити на њеном подизању.

Заинтересованост грађана за рад државних институција и парламента и за људе који их у њима представљају резултирала је увођењем директних преноса скупштинских заседања, а она су показала да ни део изабраних народних представника не влада потребним вештинама јавног излагања, те да неки од њих, иако имају идеје које би могле наићи на добар пријем, не успевају да их до слушалаца донесу; њихов говор је или пребрз, или претих, или сведен на монотono читање које се тешко прати. То неуспешно читање текста, изненађује и слушаоце и самог излагача – подразумева се да образован човек „уме да чита“ и очекује се да то и у јавном наступу чини увек лако и успешно, а заборавља се, или се можда не зна, да је интонација читаног текста веома специфична и од спонтаног говорења у много чему различита, да се за квалитетно читање ваља припремати и

---

⁵ А.И.Дунев, М.Я.Дымарский, А.Ю.Кожевников, Русский язык и культура речи, Москва 2005, стр. 467.

да и најбољи спикери то редовно чине како би достигли и одржали потребни квалитет читања. Погрешна је претпоставка да добро и сликовито изражавање кроз читани или говорени текст долази само од себе, те да за успех у овој активности није потребан никакав напор.

На сличне проблеме указују и различити жанрови директног усменог излагања, од саопштавања научних реферата на конференцијама и конгресима до пригодних беседа, кратких говора на промоцијама и доделама награда, обраћања уваженим гостима и поздравних речи у разним приликама. И многа окупљања различитим поводима у свакодневном животу, као што су породичне свечаности и јубилеји, такође траже мајсторство доброг говорништва. У свим овим ситуацијама, један број говорника се лоше сналази, има неодговарајућу дикцију, прави акценатске и граматичке грешке, али тога као да није свестан; у наредној таквој прилици радо ће се прихватити истог посла. Важно им је да су изговорили односно прочитали свој текст, да су се нашли и били виђени у важној ситуацији и престижној улози, а о говору и његовом квалитету уопште не размишљају. Зачуђује што је и део слушалаца толерантан према оваквом говору и спреман да налази оправдање за њега, посебно када је реч о политичким опредељењима која им се са говорниковим поклапају. Иста публика неће имати толерантан став према сличним недостацима када их испоље њихови политички неистомишљеници, што све говори о необјективности и недостатку изграђених критеријума за процену квалитета говора, као и о слабљењу свести о значају говорне културе.

Динамички карактер говорног језика резултира сталним варирањем, уношењем различитости и промена, али како је реч о реализацији књижевног језика, говорни језик мора имати и оне особине на које тај статус обавезује: стабилност, нормативност и наддијалекатски карактер. Ове особине ће се супротстављати претераној варијантности и, у условима повољног језичког развоја, створиће са њом фину равнотежу. То обезбеђује успешну комуникацију на широком територијалном и временском плану, као и прилагодљивост и полифункционалност говорног језика.⁶

Када се процењује ниво ортоепско-прозодијске говорне културе, врло често се он посматра изоловано од осталих језичких нивоа, а када би они били узети у обзир, најчешће би се видело да говорници код којих је толико колоквијалних фонетских, акценатских и интонационих елемената у говору, и на синтаксичком, и на лексичком плану, и у укупној организацији говора, многим својим особинама излазе далеко ван оквира књижевног језика.

---

⁶ Ј. Јокановић-Михајлов, *Ортоепска и прозодијска норма и актуелне тенденције у развоју говорног језика*, XXX међународни научни састанак слависта у Вукове дане, МСЦ 30/1, Београд 2002, стр. 61–67.

Ово је важно имати у виду када се формирају критеријуми⁷ за процену ортоепског квалитета говора. Уколико говор појединца показује одступања и у другим језичким подсистемима, ни његове ортоепско-прозодијске карактеристике које такође одступају од норме, не треба третирати као важне иновационе процесе које можда треба узимати у обзир при иновирању норме.

Неколико примера који следе показују грешке на лексичком и синтаксичком плану забележене у јавним наступима код једног броја говорника који ни на ортоепском плану нису на висини, али који у разговору о квалитету говора истичу да веома држе до доброг говора и да зато настоје да њихов буде богат, сликовит, близак слушаоцу и да зато радо употребљавају устаљене изразе и фразеологизме. У њиховом говору, међутим, има различитих грешака и погрешно употребљених облика; не води се рачуна о избору лексема и о лексичкој спојивости, посебно у устаљеним изразима, иако они нису сложени, у свакодневной су употреби и блиски су језичком осећању просечног говорника, а њихове конструкције глаголских допуна и одредби, показују да они не владају устаљеним облицима именских делова ових конструкција, већ спајају елементе из двеју само привидно сличних. Тако смо забележили:

окупили смо се да се подсетимо великог дела

(место: 1. да се подсетимо на велико дело

2. да се сетимо великог дела)

сви који прате нашу серију то је прилика да упознају глумце

(м. 1. свима који прате то је прилика

2. сви који прате имају прилику)

ветар ће дувати слабијег интензитета

(м. 1. ветар ће дувати слабијим интензитетом

2. ветар ће бити слабијег интензитета)

срећан сам садашњом ситуацијом у односима са Кином

(м. 1. срећан сам због садашње ситуације

2. задовољан сам садашњом ситуацијом)

некима су ипак задали проблеме

(м. 1. некима су ипак задали муке

2. некима су ипак створили проблеме)

то је превршило сваку границу

(м. 1. то је превршило сваку меру

2. то је прешло сваку границу)

---

⁷ Ј. Јокановић-Михајлов, *Акцент и интонација говора на радију и телевизији*, Београд, Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2006. стр. 160.

не треба нам просипање мудрости када оно ничему не значи
(м. 1. када оно ничему не служи
2. када оно ништа не значи)

Код оваквих говорника понекад је исказ, због грешака друге врсте, нелогичан, као у примерима:

говорићу о уштедама енергетске ефикасности
(м. 1. говорићу о уштедама енергије
2. говорићу о повећању енергетске ефикасности)

ставили смо врећице песка да заштите даљи продор воде
(м. 1. да спрече даљи продор воде
2. да заштите од даљег продора воде)

више се не односимо тако лаконски према београдској тврђави
(м. више се не односимо тако површно)

Говорници који праве овакве грешке не показују поуздано језичко осећање, па када се код њих појаве прозодијска (акцентска и интонациона) одступања од стандарда, а таква смо код њих забележили у доста случајева, не би их требало посматрати као језичке иновације потенцијално подстицајне за мењање норме, без обзира на то што њихови носиоци припадају образованом слоју становништва и налазе се на истакнутим позицијама у професионалној делатности.

Питање изградње (а онда и придржавања) критеријума за процену квалитета говора једно је од најактуелнијих у области језичке културе код нас. У дискусијама о језичком нормирању и код професионалаца и код аматера примећују се две крајности, које су доста експониране: с једне стране постоји пуризам, а с друге, својеврсни антинормативизам. Први, одбијањем било каквих иновација, посебно оних које би долазиле из других средина или под утицајем других језика, одбија потенцијалне кориснике норме ригидношћу ставова и претераним конзервативизмом. Он води удаљавању правила од живог говора, што је збиља супротно нашој традицији, али и актуелном стању духа. Друга крајност, залагањем за тзв. потпуно слободно развијање језичког система, па у оквиру тога и ортоепско-прозодијског његовог дела, само доприноси анархичности у овој области и учвршћивању погрешног уверења да је свако регионално, па и свако индивидуално решење равноправно са нормативним. Залагање за овакву необавезност норме, промовисање локалног на рачун општег, не води слободи језичког развоја, већ разлагању система и разградњи заједничког књижевног језика.